

Katarina Keber

Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.54.71-77

Španska gripa leta 1918 v osrednjeslovenskem prostoru

Pandemija španske gripe velja za eno od največjih katastrof v človeški zgodovini. V obdobju 1918–1920 naj bi po vsem svetu zbolelo 500 milijonov ljudi in jih po zadnjih ocenah umrlo med 50 in 100 milijonov. V Evropi naj bi umrlo 2 milijona ljudi. Drugi val pandemije je med septembrom in decembrom 1918 prizadel tudi prebivalstvo v slovenskih deželah. V Ljubljani in njeni neposredni okolici je jeseni 1918 za posledicami španske gripe umrlo 414 ljudi. Obolenje učencev in učiteljev za špansko gripo v Ljubljani je eno od redkih dogajanj v zvezi z epidemijo, ki je dokumentirano in ki neposredno kaže na veliko razširjenost influence. Delež obolelih učencev je bil v ljubljanskih šolah v razponu 16–75 % vseh šolarjev.

španska gripa, pandemije, epidemije, prva svetovna vojna, otroci

The Spanish flu pandemic was one of the greatest catastrophes in human history. It is believed that in the period 1918–1920, across the world, more than 500 million people fell ill, and the latest estimates are that between 50 and 100 million died. In Europe 2 million are thought to have died. The second wave of the pandemic, between September and December 1918, affected Slovene lands; in Ljubljana and the area around it 414 people died of Spanish flu in the autumn of that year. The way that Spanish flu affected school pupils and teachers in Ljubljana is one of the few aspects of the epidemic to have been documented, pointing indirectly to just how widespread it was. The percentage of affected pupils in Ljubljana schools ranged from 16 % to 75 %.

Spanish flu, pandemics, epidemics, First World War, children

Širitev in značilnosti pandemije

Pandemija španske gripe velja za eno od največjih katastrof v človeški zgodovini. V obdobju 1918–1920 naj bi po vsem svetu zbolelo 500 milijonov ljudi in jih po zadnjih ocenah umrlo med 50 in 100 milijonov oz. od tri do pet odstotkov takratne svetovne populacije (Johnson, Mueller 2002: 105; Opdycke 2014: Introduction). Bolezen se je skoraj povsod po svetu v manj kot letu dni razširila v treh valovih. Na severni polobli so jo zaznali prvič spomladi in poleti leta 1918, drugi val bolezni je zajel ves svet jeseni istega leta, zadnji val je sledil spomladi leta 1919. Umiranje za špansko gripo v drugem valu bolezni je doseglo skoraj vso človeško populacijo in je po vsem svetu trajalo le šest mesecev (Crosby 2006: 810). Influenca se je ponekod obdržala oz. vrnila (do) leta 1920 kot možni četrti val, in sicer v nekaterih delih Skandinavije in na izoliranih otokih južnega Atlantika.

Čeprav je bila epidemija španske gripe ena najsmrtonosnejših epidemij v zgodovini človeštva, je nemogoče ugotoviti natančno število umrlih. Razlogi za to so različni. Za nekatere predele sveta ni na voljo nikakršnih podatkov (afriške države, države južne Amerike), za druge dele pa obstajajo zgolj ocene, pri čemer gre po navadi za manjša, nepovezana območja. V tem pogledu so izjema deli zahodne Evrope, Severne Amerike in Avstralija. Vendar tudi ti podatki niso zanesljivi, saj influenca oz. gripa nikjer ni spadala med tiste nalezljive bolezni, ki jih je bilo treba prijavljati. Zaradi netipičnih simptomov in neobičajne klinične slike za influenco so zgodnjo fazo bolezni pogosto

napačno diagnosticirali. Pri tej influenci so ljudje pogosto umirali zaradi sekundarnih komplikacij; pogosti vzrok smrti je bila pljučnica. V Evropi naj bi po nekaterih ocenah za špansko gripo umrlo 2 milijona ljudi, v ZDA 675.000.

V Evropo so bolezen prinesli ameriški vojaki, ki so jih ZDA v drugi polovici 1918 poslale na pomoč antantnim silam. Prva žarišča bolezni so bila zato francoska pristanišča, kjer so se ameriški vojaki izkrcavali (Brest). Bolezen je bila tako močna, da je na ameriških vojaških ladjah na poti čez Atlantik obolelo kar pol milijona ameriških vojakov (Anušič 2015: 53). Iz Francije se je bolezen razširila med vojaki Velike Britanije, Italije, Avstro-Ogrske in Nemčije. Ti so jo nazadnje prenesli še na civilno prebivalstvo.

Epidemijo španske gripe raziskujejo po vsem svetu raziskovalci različnih disciplin. Leta 1998 so se znanstveniki z vsega sveta prvič srečali na mednarodni konferenci v Cape Townu v Južnoafriški republiki. Tu so prvič primerjali rezultate raziskav in probleme z raziskovalno metodologijo (Phillips, Killingray 2003). Dokaj dobro je epidemija npr. raziskana v ZDA, kjer naj bi bil po eni od teorij njen izvor (prim. Crosby 2006). Praviloma je fenomen španske gripe bolje raziskan v državah, ki niso bile vpletene v prvo svetovno vojno oz. se vojna ni dogajala neposredno na njihovih tleh. Takšne države so bile poleg ZDA npr. tudi Norveška, Irska in Švica. Slednje imajo zato bolj ohranjeno arhivsko gradivo in posledično že daljšo tradicijo raziskovanja te teme. Nasprotno je epidemija slabše raziskana v državah, ki so po koncu prve svetovne vojne razpadle (Avstro-Ogrska, Rusija in do neke mere Nemčija). V teh državah administrativni aparat konec prve svetovne vojne ni več deloval, posledično se tudi zdravstveni podatki niso več zbirali.

Raziskovalci to epidemijo preučujejo na več načinov. Nov zagon je raziskovanje epidemije dobilo z novimi medicinskimi odkritji o patologiji španske gripe. Leta 2005 je namreč znanstvenikom uspelo rekonstruirati virus A (H1N1) iz pljuč dobro ohranjenega trupla žrtve iz leta 1918. Znano je, da se je tip virusa iz iste družine širil tudi med t. i. prašičjo gripo leta 2009. Sicer poznamo tri različne tipe bolezni, in sicer influenco A, B in C. Najpogosteje se bolezen pojavlja v obliki epidemije, občasno tudi kot pandemija. V 20. stoletju poznamo tri velike pandemije influence: špansko A (H1N1) v obdobju 1918–1920, azijsko A (H2N2) leta 1957 in hongkonško A (H3N2) med leti 1968 in 1971. Značilnost influence je, da se infekcija prenaša kapljično in prizadene zgornja dihalna. Influenca leta 1918 se je od prejšnjih razlikovala v tem, da se je bolezen pri ljudeh začela popolnoma nepričakovano, npr. na delovnem mestu ali na ulici, in popolnoma brez začetnih simptomov. Znana so pričevanja obolelih, ki so se lahko natančno spomnili trenutka, ko so zboleli (Anušič 2015: 20).

Če naravoslovne raziskovalce zanima predvsem tip virusa influence iz leta 1918, pa se družboslovci in zgodovinarji bolj osredotočajo na vprašanja, povezana z demografskimi in socialnimi posledicami epidemije. Zastavljajo si vprašanja, kot so npr. koliko ljudi je zbolelo in umrlo na nekem območju, katere skupine prebivalstva so bile najbolj prizadete in kakšne so bile posledice za ljudi in družbo po koncu epidemije. Pomembno vprašanje je tudi, kakšna je bila reakcija takratnih zdravstvenih in upravno-političnih sistemov v različnih državah in kako so se borili proti tako močni epidemiji. Ne nazadnje pa raziskovalce zanima tudi doživljanje epidemije na ravni posameznika. Epidemija španske gripe se je namreč množično ohranila v zgodovinskem spominu družin, ko je za »špansko« umrl ali zbolel eden od družinskih članov, sorodnikov, prijateljev, sosedov.

Pandemija španske gripe je prizadela tudi prebivalstvo Avstro-Ogrske, kjer naj bi ta bolezen po nekaterih ocenah terjala okoli 260.000 življenj civilistov (Schmied-Kowarzik 2016: 8). Drugi, smrtonosni val bolezni se je v monarhiji začel septembra leta 1918 in svoj višek dosegel v oktobru in novembru ter upadel decembra (prav tam). Prizadete so bile tudi avstro-ogrske slovenske dežele, ki jih je drugi val španske gripe prav tako zajel med septembrom in decembrom leta 1918.

Epidemija influence, ki jo imajo nekateri za edino pravo naslednico epidemije kuge oz. črne smrti v 14. stoletju, je presenetljivo hitro poniknila v ozadje kolektivnega spomina na prvo svetovno vojno kot ena od zadnjih, kratkih epizod ob njenem zaključku. Zdravnik Josip Tičar jo je v poljudni knjigi *Boj nalezljivim boleznim* leta 1922 označil za »resno tovarišico azijske kolere in kuge, ki sta tudi v vserazsežnih pohodih ogrožali najširše množice narodov«. (Tičar 1922: 140)

Španska gripa v slovenskem prostoru

Da je španska gripa močno prizadela tudi prebivalstvo v slovenskih deželah, pričajo množični zapisi umrlih v mrliških knjigah skorajda vseh slovenskih župnij. Različni sočasni posredni viri razkrivajo veliko razsežnost obolevanja za to boleznijo in pogosto smrtnost med obolelimi. O epidemiji so poročali številni časopisi, podatke o obolelih učencih najdemo v ohranjenih šolskih kronikah. Vendar pa najpomembnejšega vira zgodovinarji tokrat nimamo na razpolago. Zdravstveni statistični podatki, ki bi pričali o obolevnosti in umrljivosti ljudi med epidemijo španske gripe na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in v Avstrijskem primorju, niso znani, prav tako v tem trenutku ne poznamo niti grobih ocen o prizadetosti civilnega prebivalstva po posameznih deželah.

Uradnega števila obolelih in umrlih ne poznamo, saj influenza tudi na podlagi avstro-ogrske zdravstvene zakonodaje ni spadala med tiste hude nalezljive bolezni, katerih posamezne primere so morali zdravniki prijavljati in podatke sistematično zbirati. V takrat veljavnem Zakonu o zabrambi in zatiranju prenosnih bolezni z dne 14. aprila 1913 oz. v njegovem prvem členu, ki je določal prijavo primerov sedemnajstih nalezljivih bolezni, influence ne najdemo (Keber 2017: 68–69). Že med epidemijo 19. oktobra 1918 pa je avstro-ogrsko ministrstvo za ljudsko zdravje (Ministerium für Volksgesundheit) uvedlo obvezo prijave tudi za vse primere pljučnic (prav tam: 68). Vprašljivo je, ali so ob samem koncu vojne in ob skorajšnjem razpadu države te podatke po deželah res začeli zbirati. Vsekakor na ta način zbranih podatkov še nismo našli.

Do leta 1918 je namreč influenza povsod po svetu veljala za nenevarno nalezljivo bolezen. Iz 19. stoletja poznamo vsaj tri epidemije, in sicer v letih 1830–1831, 1833 in prvo natančneje dokumentirano v letih 1889–1890. Čeprav naj bi zadnja v Evropi terjala vsaj 250.000 življenj, torej več kot v vseh epidemijah kolere v 19. stoletju skupaj, je bila ta bolezen nevarna predvsem za ostarele ljudi. Zato se je influence že v 19. stoletju oprijel sloves sicer neprijetne, vendar nenevarne bolezni (Crosby 1999: 809).

Raziskovanje epidemije španske gripe leta 1918 v slovenskem prostoru otežujejo poleg pomanjkljive in slabo ohranjene zdravstvene dokumentacije tudi zapletene geopolitične razmere v letih 1918/1919, saj je epidemija izbruhnila ob samem koncu prve svetovne vojne, ko je hkrati prišlo do razpada Avstro-Ogrske in nastanka najprej Države SHS, nato Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Pogled na epidemijo španske gripe zastirajo tudi socialne posledice štiriletne vojne, ki je slovensko območje še posebej močno prizadela, saj je bila z vstopom Italije v vojno leta 1915 vzpostavljena

fronta t. i. Soška fronta oziroma jugo-zahodna fronta med Avstro-Ogrsko in Italijo. Prebivalstvo v slovenskem zaledju te fronte je med vojno in po njej trpelo zaradi vsesplošnega pomanjkanja in številnih človeških izgub. Del slovenskega prebivalstva je bil izseljen z območja ob fronti, oblasti so begunce preselile bodisi v notranjost Avstro-Ogrske bodisi v notranjost Italije. Pogled na epidemijo prekrivajo tudi okoliščine, kot so razpustitev jugo-zahodne fronte oz. vračanje avstro-ogrške vojske čez slovensko ozemlje v prvi polovici novembra 1918 in različni drugi premiki prebivalstva. Na obolevanje so gotovo pomembno vplivale težke socialne razmere v drugi polovici leta 1918 in izčrpanost prebivalstva, saj je proti koncu vojne postalo pereče predvsem pomanjkanje hrane.

Razumemo lahko, da so ljudje špansko gripo dojemali kot neobičajnega in drugačnega krivca za smrt sorodnikov. Iz spominov zdravnika Antona Breclja, ki je bil edini civilni zdravnik v goriškem okraju in ki je tudi sam zbolel za influenco, lahko razberemo takratno dogajanje. Bolezen se je po njegovih besedah širila »kakor gozdni požar v viharju. Obolevali so ljudje kar vsi vprek, umirali pa večinoma mladeniči in mladenke. [...] Kakor da se je peklju zaklelo, da mora pokončati vse, čemur je dotlej prizanesla vojska [...] Bili smo že vajeni raznih grozot zadnjih let, a tista kuga nam je sekala še posebno krute, skeleče rane.« (Kazak 1935: 424–426)

Bolezen v Ljubljani

Edina resna slovenska raziskava o španski gripi je bila do pred kratkim diplomska naloga Nine Kalčič (2001), ki je s pomočjo mrliških knjig ljubljanskih župnij obravnavala mesto Ljubljana. Njeno raziskavo smo nadgradili v okviru slovensko-hrvaškega projekta Razsežnost in posledice španske gripe ob koncu prve svetovne vojne na Kranjskem in v Istri, v katerem smo v letih 2016 in 2017 sodelovali s kolegi z Univerze v Pulju. Ustvarili smo podatkovno zbirko umrlih iz mrliških knjig Ljubljane, Kopra, Pulja in Pazina. Podatke o umrlih za Ljubljano z okoliškimi vasmi smo dobili iz dvanajstih župnij. Ugotavljanje števila umrlih iz mrliških knjig je nekoliko oteževalo različno poimenovanje te bolezni. V mrliški knjigi ljubljanske župnije sv. Jakoba najdemo na primer še špansko influenco, špansko bolezen, hripo, špansko hripo, influenco pneumonio in pljučnico, ki je bila pogost neposredni vzrok smrti pri influenci (Keber 2017: 68).

V Ljubljani in okoliških vaseh je med septembrom 1918 in marcem 1919 za posledicami influen-ce umrlo 414 ljudi, pri čemer gre za civilno prebivalstvo. Število umrlih vojakov ni znano. Umrljivost in verjetno tudi obolevnost je bila v mestu največja meseca oktobra, ko je umrlo čez 60 % vseh umrlih za špansko gripo v mestu. V Ljubljani so bili najbolj prizadeti mladi odrasli in otroci, umrlo je več žensk kot moških, izstopajo mladi odrasli med 20. in 39. letom starosti ter otroci do petega leta starosti. Največ ljudi (107) je v mestu umrlo v župniji sv. Peter. Pogled na socialno strukturo umrlih kaže, da med njimi prevladujejo člani družin različnih obrtnikov (kovači, dimnikarji, zidarji, tesarji, krojači, peki, čevljarji) in zaposlenih pri železnici. V tem delu mesta so umirali še tovarniški delavci in delavke, služinčad, pa tudi posestniki, trgovci, uradniki in uradnice ter nekaj dijakov srednjih šol.

Tako kot drugje po svetu so bili tudi v Ljubljani šolarji ena od najbolj prizadetih skupin prebivalstva. Obolevanje in umiranje učencev in učiteljev za špansko gripo je eno od redkih dogajanj v zvezi z epidemijo, ki je do določene mere dokumentirano in ki neposredno kaže na veliko razširjenost te bolezni v mestu. O množičnem obolevanju učencev različnih šol v Ljubljani in v drugih kranjskih okrajih izvemo iz različnih virov. Poleg ohranjenih ljubljanskih šolskih kronik za vojna leta

prve svetovne vojne vsebujejo podatke o epidemiji tudi natisnjena glasila nekaterih šol in ohranjen na šolska dokumentacija. Dokumenti, ki pričajo o pojavu influence med šolajočimi se otroki in mladino na Kranjskem, so ohranjeni tudi v fondu Deželne vlade v Ljubljani, pri čemer gre večinoma za poročila posameznih okrajnih glavarstev (Keber 2017: 69–70).

Natančnejši podatki o razmerah v ljubljanskih šolah, ki jih je zbral ljubljanski mestni fizik (zdravnik) v začetku oktobra 1918, kažejo na veliko obolevanje med šolskimi otroki. Ker mu šole podatkov niso sporočile na poenoten način, izračun obolevnosti vseh šolskih otrok in dijakov ni mogoč. Izračunamo pa lahko odstotek obolelih otrok na ljubljanskih ljudskih šolah 2. in 3. oktobra 1918, saj poročilo za to vrsto šol vsebuje tudi podatke o številu vseh učencev v šolskem letu 1918/1919. Delež učencev, ki so v začetku oktobra zaradi bolezni manjkali pri pouku, je bil v posameznih ljubljanskih šolah 16–75 % vseh šolarjev. V prvih dneh oktobra je bilo v ljubljanskih ljudskih šolah bolnih 1.252 učencev oz. 29,7 % vseh šolarjev (Keber 2017: 69–70). Iz članka Zdravstvo v Ljubljani v časopisu *Slovenski narod*, ki ga je konec oktobra 1918 napisal mestni zdravnik, je razvidno, da so zdravniki močno nalezljivost influence najprej opazili prav med šolskimi otroki.

Nalezljivost influence je jako velika, morda tako velika, kot pri ošpicah, katero bolezen skoraj vsakdo v svojem življenju nalezje. Ta nalezljivost se je pokazala pri sedanji epidemiji posebno med šolsko mladino, ko se je izhajajoče od enega obolenja razvilo med njegovimi sošolci celo ognjišče ter so iskre razširjevale in raznašale kal bolezni med druge tako, da se je v najkrajšem času tekom par dni pokazalo na vsaki šoli hiter napredek okužbe. V par dneh primanjkovalo je skoraj v vsakem razredu srednjih in ljudskih šol večje število, do tretjine, oziroma polovice, otrok [...]. (*Slovenski narod* 256 (31. 10. 1918), str. 5)

V istem članku zasledimo, da je v zadnjih treh oktobrskih tednih leta 1918 v Ljubljani za influenco zbolelo več tisoč oseb. Prevladovali so otroci do 10. leta, mladina od 10. do 20. leta in odrasli do 30. leta. Starejši so za influenco zbolevali le izjemoma (*Slovenski narod* 256 (31. 10. 1918), str. 5). »Skoraj vse učiteljstvo in mladina je obolela za to boleznijo«, lahko preberemo v kroniki deške ljudske šole v Šiški v Ljubljani (Keber 2017: 69).

S šolskimi otroki je bil povezan tudi edini javnozdravstveni ukrep, ki so ga oblasti izvedle na Kranjskem. Zaradi epidemije so namreč vse šole v začetku oktobra zaprli za en mesec, najprej v Ljubljani in nato tudi v drugih krajih osrednje Slovenije. Časopisni članki razkrivajo, da so zaradi epidemije šole zapirali tudi drugje, tako v naši bližnji kot tudi bolj oddaljeni soseščini. Tako so vse nemške in češke šole zaprli tudi v Pragi. V Budimpešti so šole »zaradi močne razširjenosti španske bolezni« prav tako zaprli do 4. novembra. Župan Dunaja je vse ljudske in meščanske šole zaprl 7. oktobra, v mestu so hkrati zaprli tudi vsa gledališča in kina. V nekaterih mestih, kot npr. v Seckauu na Štajerskem, so šole ostale zaprte vse do novega leta. Učenci in učitelji so množično obolevali tudi v Gradcu, od koder so poročali o 40 % deležu bolnih učencev v nekaterih šolah, ponekod je zbolela kar polovica vseh učiteljev. V Gradcu so bili tako zaprti vsi javni in zasebni vrtci, ljudske, meščanske in srednje šole, obrtne šole, verouk in vse plesne šole. Prepovedane so bile tudi predstave za otroke. O zaprtju šol so časopisi poročali še za Linz, Beljak, Trst, Celovec in Velikovec. Prav tako so šole zaprli v Istri, Zagrebu, Osijeku in Sarajevu (Keber 2017: 72).

Za šolajoče se otroke se je svet med enomesečnimi prisilnimi počitnicami temeljito spremenil. Če so v začetku oktobra zapustili učilnice avstro-ogrskih šol, so se sredi novembra vrnili v šolske

razrede nove jugoslovanske države. V času prekinitve pouka zaradi epidemije španske gripe se je končala prva svetovna vojna, razpadla je Avstro-Ogrska in nastala je Država SHS. Da je življenje kljub epidemiji burno teklo dalje, nam razkrivajo tudi šolske kronike. Šolska kronika ljubljanske osemrazredne deške ljudske šole v Šiški poroča, da se je mladina kljub zaprti šoli med epidemijo španske gripe 29. oktobra, dan pred razglasitvijo Narodne vlade v Ljubljani, vseeno skupaj z učitelji zbrala v šoli in se s šolsko zastavo udeležila slavnostnega spreveda po Ljubljani (Keber 2017: 72). Velike narodne manifestacije se je na ljubljanskem Kongresnem trgu udeležilo nad 30.000 ljudi (Perovšek 2005: 207). Shoda so se udeležile tudi učenke in učiteljice I. dekleške ljudske šole. »Praznično oblečene so se zbrale deklice ob 8h v šolskem poslopju. Vse so se okrasile s slovenskimi trakovi, v rokah so nosile male slovenske zastavice.« (Keber 2017: 72) Čeprav je znano, da se je španska gripa po Evropi širila tudi zaradi množičnih shodov po premirju, pa za shod 29. oktobra v Ljubljani vsaj z vidika umrljivosti za špansko gripo tega ne moremo trditi. Umrljivost za špansko gripo in pljučnico v Ljubljani je namreč svoj vrh dosegla že sredi oktobra in je nato do srede novembra skokovito upadla (prav tam).

Epidemija influence je dobršen del šolske populacije zdravstveno izčrpala, pri čemer je treba upoštevati specifične razmere ob koncu prve svetovne vojne, ko je večini prebivalstva že dalj časa primanjkovalo hrane in drugih osnovnih življenjskih potrebščin. Iz časopisnih člankov dobimo vtis, da je epidemija španske gripe prispevala k večji splošni skrbi za zdravje otrok. Ko so namreč ljubljanske šole znova začele s poukom, so v časopisju opozarjali, da naj se predvsem iz zdravstvenih razlogov povsod uvede nerazdeljen dopoldanski pouk (Keber 2017: 73).

Šolske kronike nekaterih ljubljanskih šol vsebujejo tudi podatke o umrlih učencih in učiteljih. Ker nimamo ocen dejanske umrljivosti za špansko gripo niti za Ljubljano niti za posamezne slovenske dežele, teh znanih posameznih primerov ne moremo vpeti v širšo statistično sliko. Kljub fragmentarnosti so ti podatki dragoceni, saj kažejo, da je bila umrljivost za špansko gripo med učenci in učitelji prisotna na mnogih šolah. Na šoli v Polju je med epidemijo med 5. oktobrom in 14. novembrom umrlo šest učencev drugega, petega in šestega razreda. Umrla je tudi učiteljica. »Učiteljstvo in učenci so spremili prerano umrlo učiteljico h prezgodnjemu grobu, kjer se je poslovil v imenu učiteljstva in učencev šolski voditelj [...]«. V kroniko šole na Prulah so zapisali, da zdravstveno stanje leta 1918 ni bilo posebno ugodno, saj je mladina bolehalo zlasti za špansko gripo, ki je povzročila smrt treh učencev iz prvega, tretjega in četrtega razreda. Med bolj prizadete šole je spadal Zavod sv. Stanislava v Šentvidu, kjer je zbolelo skoraj 200 učencev in veliko učiteljev, umrlo je pet učencev, učitelj, prefekt in sestra usmiljenka (Keber 2017: 73–74).

Zaključek

Ker uradni podatki o obolelih in umrlih med pandemijo španske gripe na slovenskem območju niso poznani, lahko o dogajanju do neke mere sklepamo iz posrednih, ohranjenih podatkov. Nedvomno je pandemija zajela tudi slovenske dežele, ko je samo v Ljubljani z okolico umrlo 414 ljudi. Na podlagi podatkov iz ohranjenih šolskih kronik pa lahko nedvoumno sklepamo o veliki razširjenosti epidemije španske gripe med šolskimi otroci in mladino v osrednjeslovenskem prostoru. Ti podatki o obolevanju otrok po posameznih ljubljanskih šolah potrjujejo ne le sam obstoj epidemije med otroci in učitelji, ampak epidemijo, ki je jeseni leta 1918 zajela vse plasti prebival-

stva. Zdi se, da je zavedanje o množičnem obolevanju in umiranju med epidemijo španske gripe hitro poniknilo v zgoščenem vrvežu dogajanj ob koncu prve svetovne vojne. Epidemija pa je bila dolgo pozabljena tudi v kontekstu spomina na prvo svetovno vojno.

Literatura

- ANUŠIĆ, Nikola, 2015: *U sjeni velikoga rata. Pandemija španjolske gripe 1918.–1919. u sjevernoj Hrvatskoj*. Zagreb: Srednja Europa.
- CROSBY, Alfred W., 1999: Influenza. Kenneth F. Kiple (ur.): *The Cambridge world history of human disease*. Cambridge: Cambridge University Press. 807–811.
- CROSBY, Alfred W., 2006: *America's Forgotten Pandemic*. Cambridge University Press.
- JOHNSON, Niall P. A. S, MUELLER, Juergen, 2002: Updating the Accounts: Global Mortality of the 1918–1920 »Spanish« Influenza Pandemic. *Bulletin of the History of medicine*. 105–115.
- KALČIČ, Nina, 2001: *Španska gripa ali »Kadar pride žito v dobro zemljo in je ugodno vreme, tedaj je zrno veliko, zrno je debelo in močno. Ravnotako tudi influenčni bakteriji. Kadar pridejo zanje ugodne razmere, tedaj se namnože in okrepe, da ne omagajo zlepa«*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta.
- KAZAK, Bogdan, 1935: Nadloge pred prevratom in sam bolan. *Mladika* 16. 421–426.
- KEBER, Katarina, 2017: Epidemija v šolskih klopeh. Primer španske gripe leta 1918 v osrednjeslovenskem prostoru. *Kronika* 65/1. 67–76.
- OPDYCKE, Sandra, 2014: *The flu epidemic of 1918, America's Experience in the Global Health Crisis*. New York: Routledge.
- PEROVŠEK, Jurij, 2005: Za Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov. Marjan Drnovšek, Drago Bajt (ur.): *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*. Ljubljana: Nova revija. 207–208.
- PHILLIPS, Howard, 2014: Influenza Pandemic. Ute Daniel idr. (ur.): *1914–1918-online International Encyclopedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin. <http://dx.doi.org/10.15463/ie1418.10148>
- PHILLIPS, Howard, KILLINGRAY, David (ur.), 2003: *The Spanish Influenza Pandemic of 1918–19*. London, New York: Routledge.
- SCHMIED-KOWARZIK, Anatol, 2016: War Losses (Austria-Hungary). Ute Daniel idr. (ur.): *1914–1918-online International Encyclopedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin. <http://dx.doi.org/10.15463/ie1418.10964>
- TIČAR, Josip, 1922: *Boj nalezljivim boleznim*. Ljubljana: Tiskovna zadruga v Ljubljani.